

ภาพสะท้อนเกี่ยว กับสถานภาพของกษัตริย์ ในวรรณกรรมไทย

นิตยา แก้วคัลลา

ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บ

หน้า

บทความนี้มุ่งศึกษาถึงภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมไทย ว่ามีบทบาทหรือสถานภาพใด อาทิ บิดรผู้เป็นใหญ่และทรงศักดิ์ หรือเรียกว่า ปิตุราญาสิทธิราช หรือทรงมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองแผ่นดินแบบเทวราชา เพื่อความเป็นปึกแผ่นในแผ่นดินหรือทรงผดุงอำนาจแบบเทวราชาแต่ยังคงใช้คตินิยมราชาในการปกครองบ้านเมืองควบคู่กันไป ภาพสะท้อนคติในการปกครองเมือง และสถานภาพของกษัตริย์สื่อสะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมไทย อันเกิดจากผลงานของกวีซึ่งเป็นของคนในสังคม

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “ภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ในวรรณกรรมไทย” ผู้เขียนจะศึกษาวรรณกรรมตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) เท่านั้น

สถานภาพกษัตริย์ :

ภาพสะท้อนจากวรรณกรรมสมัยสุโขทัย

ปีพ.ศ. 1800 ราชธานีสุโขทัยเริ่มตั้งเป็นหลักฐานมั่นคง ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์สุโขทัยคือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ บทบาทหรือฐานะของกษัตริย์ราชวงศ์สุโขทัยสะท้อนให้เห็นชัดเจนจากการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงในหลักศิลา เรียกว่า “ศิลาจารึกหลักที่ 1” (ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง) ได้แสดงให้เห็นสถานภาพของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็น “ครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญ ธรรมแท้” (ศิลาจารึก 2515 : 54) และทรงเป็นผู้มีพระบรมเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่ ได้ขยายอาณาเขตการปกครองไปอย่างกว้างขวาง

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง เป็นวรรณกรรมเรื่องแรกของไทย อาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมเรื่องนี้เกิดขึ้นเพราะมุ่งผลทางด้านการเมืองเป็นประการสำคัญ เพราะว่า แต่เดิมก่อนที่จะก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยได้เป็นปึกแผ่น ชนชาติไทยมาตั้งถิ่นฐาน อยู่ภายใต้การปกครองของขอม เมื่อแยกตัวเป็นอิสระได้จึงจำเป็นต้องสร้างเสถียรภาพให้แก่

ตนเอง สิ่งหนึ่งคือการแสดงเกียรติคุณของผู้ปกครอง การแสดงให้เห็นสถานภาพหรือฐานะของกษัตริย์หรือผู้ปกครอง เพื่อแสดงให้ชาวเมืองเชื่อในความสามารถของผู้นำหรือผู้ปกครองของตน

ในด้านการปกครองในสมัยสุโขทัยพ่อขุนรามคำแหงทรงปกครองแบบ “พ่อปกครองลูก” (Paternal Government or Paternalism) (ลิตธา พินิจภูวดล 2515 : 58 อ้างจาก คักดี ฝาสุชนินันต์ 2514 : 38) ซึ่งกษัตริย์หรือผู้ปกครองในฐานะพ่อสามารถเมียนตอบรมสั่งสอนลูกได้ และผู้ปกครองต้องดูแลเอาใจใส่ประชาชนพลเมืองเปรียบเสมือนว่าเป็นคนในครอบครัวเดียวกัน เวลาเดือดเนื้อร้อนใจ “ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้ หั้น ไพร่ฟ้า หน้าปกกลางบ้าน กลางเมือง มีถ้อยมีความเจ็บท้อง ข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนปรี ไปลั่นกระดิ่งอัน ทานแขวนไว้.....”

ฐานะของกษัตริย์ในวรรณกรรมเรื่องต่อมา ยังคงเป็นเสมือนผู้สั่งสอน สะท้อนให้เห็นจากวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพญาสิทธิไทย พระองค์ได้เสนอแนวคิดการสั่งสอนศีลธรรมให้คนได้ประพฤติตนในทางที่ชอบ ในฐานะผู้ปกครองพญาสิทธิไทยทรงเป็น “ธรรมราชา” ผู้ยิ่งใหญ่ทรงใช้หลักธรรมในการปกครองพลเมืองดังกล่าว สอดแทรกไว้ในไตรภูมิพระร่วงว่า ผู้ครองเมืองควรใช้หลักธรรมในการปกครองประชาชน

สมเด็จพระจักรพรรดิราชนั้น ๓ รัฐบาลรู้ธรรมรู้สั่งสอน
คนทั้งหลายให้อยู่ในธรรม เพียงดังพระพุทธเจ้าเกิดมา
แลสั่งสอนโลกทั้งหลายให้อยู่ในธรรมได้ ครั้นนั้น
พระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ณ ก็สั่งสอนแก่ท้าว
พระญาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย
๑๐ ประการอย่าให้ขาดจงรักลูกเจ้าเหล่าขุนทมน ทนาย
ไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลายอย่าได้เลือกที่รัก มักที่ชังแลรัก
เขาจงเสมอกันแล..... มาตราว่าคนผู้ใดกระทำร้ายด้วย
ประการใด ๆ ก็คือ บมิควรฆ่าให้ตายควรสั่งสอนโดย

ธรรมแล (ไตรภูมิพระร่วง น. 110-111).

ไตรภูมิพระร่วงยังเป็นวรรณกรรมที่สร้างเสริมพระราชอำนาจของกษัตริย์ตามคติพราหมณ์ให้ตั้งมั่นอยู่ได้ โดยปราศจากข้อสงสัยหรือโต้แย้ง ด้วยการผนวกความเชื่อทางพุทธศาสนาหรือบุญ-กรรมเข้าไปด้วยกลมกลืน (ชลธิรา กลัดอยู่ 2517 : 115) ความเชื่อดังกล่าวฝังรากถึงลงไป ในจิตใจของคนในสมัยนั้นหลายชั่วอายุคน กุศโลบายดังกล่าวมีผลดีต่อความมั่นคงด้านการปกครอง

ดังนั้น นอกจากกษัตริย์จะเป็นผู้สั่งสอน เป็นธรรมราชา คิดในเรื่องสถานภาพของกษัตริย์ในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาไทยนั้นยังได้เปลี่ยนแปลงไปมิใช่บิดา กับบุตรเหมือนกับในสมัยพ่อขุนรามคำแหง แต่เป็นแบบเจ้ากับข้ามีลักษณะเป็นระเบียบแบบแผนมีพิธีรีตองไว้เกียรติยศอย่างการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีอำนาจเด็ดขาด (ศรีศักร วัลลิโภดม 2510 : 32) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง กุศโลบายในการใช้ศีลธรรมและธรรมะตามหลักพุทธศาสนาเข้าดับความชั่วมีผลต่อการสร้างความเลื่อมใสศรัทธายกย่องเชิดชูพระมหากษัตริย์เสมือนองค์สมมติเทพที่ทุกคนจะล่งละเมิดมิได้ ทำให้สถาบันกษัตริย์มีอำนาจมั่นคง จึงกล่าวได้ว่าไตรภูมิพระร่วงนี้ สามารถใช้แทนกฎหมายบ้านเมืองในสมัยนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ (บุญยงค์ เกศเทศ 2520 : 11-12)

สถานภาพกษัตริย์ :

ภาพสะท้อนจากวรรณกรรมสมัยอยุธยา

สถานภาพของกษัตริย์เปลี่ยนไปอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยา เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 1893 ซึ่งระยะนี้ยังคงมีศึกสงครามอยู่มาก พระองค์จึงทรงดำเนินนโยบายทางการเมืองด้วยการสร้างฐานะและบทบาทในการเป็นกษัตริย์ผู้มีอำนาจเหนือสิ่งอื่นใด ทั้งยังเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากเทพ มีฐานะเป็นเทวราชาเป็นการแสวงหาอำนาจ

และสิ่งศักดิ์สิทธิ์สร้างความมั่นคงให้กับกรุงศรีอยุธยา คตินี้สะท้อนให้เห็นเด่นชัดจากวรรณกรรมพิธีการเรื่องลิลิตโองการแช่งน้ำ หรือประกาศโองการแช่งน้ำ วรรณกรรมเรื่องแรกของอยุธยา ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อเป้าหมายทางการเมืองด้านการปกครองข้าราชการโดยแท้ เพราะเป็นข้อความที่แต่งขึ้นเพื่อใช้ในพระราชพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณว่าจะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ถ้าผิดไปจากคำสัตย์สาบานก็จะต้องประสบกับภัยพิบัติ ดังข้อความว่า “เขาผู้บ่ชื่อ ชื่อใครใจคด ขบถเกียจกาย วายกระทุ่ฟาดฟัด ความแค้นมัดศอก หอกดินเต้าเท้าถก หลกเท้า ให้ไปมันตาย หงายระงมระงม ยมบาลลากไป ไพนรกลาบปล้นดินพลาจ” และผู้นั้นจะตายในระยะเวลาอันรวดเร็วและเหตุของการตายนั้นก็ผิดปกติ “ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสามเดือน อย่าให้เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีความสุขดีเมื่อใด อย่ากินเข้าเพื่อไฟจนตาย... จรเข้าลิบเลื่อฟัด หมี่แรดถวดแสนงขนาย หอกปืนปลายปักครอบ ใครต้องจอบจนตาย งูเขี้ยวพิษทั้งหลายลุ่มฟ้า ตายตำหนายังดิน...”

พิธีดังกล่าวนี้เรียกว่า พระราชพิธีศรีสังฆาปานกาล หรือพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา มีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี เนื่องจากถือว่าพระมหากษัตริย์คือ ตัวแทนที่พระเจ้าเป็นเจ้าส่งมาปกครองมนุษย์ จึงให้พราหมณ์ผู้ที่เชื่อกันว่าเป็นชนชั้นสูง เป็นผู้ประกอบพิธีเป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า พิธีนี้มีหลักฐานกล่าวไว้ชัดเจนในกฎหมายตราสามดวงตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ว่า

อนึ่งลูกขุนผู้ใดถือน้ำพระพิพัฒน์โทษถึงตาย ถ้าบอกร่วมด้วย ถ้าลูกขุนผู้ใดถือน้ำพิพัฒน์ห้ามถือน้ำหวานมาก หวานทอง แลกินเข้า กินปลา กินน้ำยา แลเข้ายา ลูกก่อนน้ำพระพิพัฒน์ ถ้ากินน้ำพระพิพัฒน์จอกหนึ่ง แลยื่นให้แก่กันกิน กินแล้วแลมิได้ใส่ผมเหลือนั้น ล้างเสียโทษเท่านั้น ในระวางกระบด (กฎหมายตราสามดวง น. 104)

ฐานะของกษัตริย์สืบเนื่องมาจากอินเดียผู้ให้ต้นกำเนิดรูปแบบการปกครองที่เรียกว่า “เทวราชา” (Dava-Raja หรือ God king) ถือว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็น “เทวะ” มิใช่มนุษย์สามัญนั้น ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ให้ความเห็นเกี่ยวกับการรับอารยธรรมอินเดียมาใช้ว่า

เราอาจจะลองตั้งคำถามว่า ทำไมนักปกครองในเอเชียอาคเนย์ (รวมทั้งอยุธยา) จึงต้องการวิชาการและปรัชญาจากอินเดีย ทำไมจึงต้องรับอิทธิพลอินเดียและรับมาทำไม น่าเชื่อว่านักปกครอง หรือนักวิชาการในอดีตรับปรัชญาและศาสตร์ต่าง ๆ จากอินเดียก็เพื่อผลประโยชน์ของตน กล่าวคือ อารยธรรมอินเดียสร้างฐานะให้ตนเด่นแตกต่างจากชาวบ้านธรรมดา ๆ เป็นการสร้างเกียรติยศและอำนาจให้ตนเอง ตัวอย่างเช่น การที่นักปกครองรับทฤษฎี “เทวราช” มา ก็ช่วยให้ตนสร้างอำนาจเหมือนนักปกครองอื่น ๆ ในดินแดนใกล้เคียงกัน ฉะนั้นผลประโยชน์ของนักปกครองคงจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการรับอิทธิพลอินเดียกันขึ้น (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2516 : 438)

ในบทสวดตอนจบของลิลิตโองการแช่งน้ำได้กล่าวสรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ “ขจายจรอนกบุญ สมเด็จพระรามาทิบดีศรีสินทรมมหา จักรพรรดิศรราช เรือยหล้า สุขผ่านฟ้าเบิกสมบุรณ์พอสมบุรณ์” แสดงฐานะของกษัตริย์ว่าเป็นรามาทิบดี คือ เทพนารายณ์ และ “จักรพรรดิศรราช” แสดงฐานะของกษัตริย์ ผู้เป็นนักรบ นักปกครองผู้มีอำนาจ

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นที่ยังคงแสดงฐานะของกษัตริย์ว่าทรงเป็นเทวราชาได้แก่ ลิลิตยวนพ่าย กล่าวถึง กำเนิดสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงเป็นผู้มีบุญบารมีเหมือนเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์กำเนิดจากเทพเจ้าทั้งสามของพราหมณ์ คือ พระพรหม พระนารายณ์และ

พระอิศวรแลเห็นว่า พิกพเกิดยุคเข็ญจึงรวมกำลังกับเทพอีก 8 องค์ อุบัติขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังข้อความว่า

พรหมพิฆณุบรมเศรเจ้า	จอมเมรุ มาศแฮ
ย่าเมศมารุดอร	อาศน์ม้า
พรมณคณิกเพนทรา	สุรเสพย
เรื่อรวิวรรเจ้า	แจ่มจันทร
เอกาทศเทพแล้ง	เออองค์ มาดา
เป็นพระศรีสรรเพชญ	ที่อ้าง

ฐานะของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนอกจากจะเป็นเทพสมมติแล้ว ยังทรงอยู่ในฐานะธรรมราชาด้วย โคลงหลายบทกล่าวถึงบุคลิกลักษณะของพระองค์ที่จำลองมาจากพระพุทธเจ้า ทั้งทรงรอบรู้หลักธรรมในพุทธศาสนา “พระมาก่อนธรรมา ครองโลก” เช่น หิริโอดีปปะ สัจจิต 3 ไตรภพ มลทิน 3 อคติ 4 มรรค 8 โยค 4 กุศลเหตุ 3 วิมุตติ 5 พล 5 โพชฌงค์นรีข 7 อัษฎเบญญา (ปัญญา 8) ฯลฯ และยังทรงดำรงตำแหน่งจักรพรรดิราชเป็นนักรบผู้เก่งกล้าสามารถเทียบเทียมนักรบภารตะ

เป็นที่สังเกตว่า ฐานะอันทรงเป็นเทวราชาเป็นสิ่งที่ทำให้พระองค์เป็นที่เกรงกลัวของผู้คนและผู้ครองเมืองอื่น “พระมาทุกเทศทัยน มาคัล” ในขณะที่เดียวกันความเป็นนักปกครองที่ยึดหลักธรรมะ “พระโปรดพวงพระเจ้า โปรดปราณ” ทรงพระกรุณาเมตตาต่อประชานิกของพระองค์เหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโปรดเวไนยสัตว์ “การบุญการบาปแท้ ทุกการ การทอ้งธรรมธรรม ถ่องล้วน” ทำให้ฐานะเทวราชาคลายความศักดิ์สิทธิ์ และความน่าเกรงขามของเทพเจ้ามาอยู่ในฐานะผู้ทรงธรรมเป็นที่พึ่งของปวงชน

ในวรรณคดีของพระเกียรติเรื่องโคลงยอพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ของพระศรีมโหสถ เนื้อ

เรื่องในโคลงบางบทกล่าวถึงฐานะของกษัตริย์ว่าทรงอยู่ในฐานะนักรบ ทรงรบชนะเมืองเชียงใหม่

ลาวลาญดาษดินแดน	นองนาศ ไปนา
ไหวหวันพระฤทธิเร้า	ทั่วท้าวทุกกรุง

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเป็นผู้มีบุญญาธิการ ทรงได้ช้างเผือกคู่บารมีจากเมืองกาญจนบุรี และในตอนกล่าวขอพระจากพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแสดงให้เห็นถึงฐานะของกษัตริย์ ดังความว่า

ขອງปิ่นธรรม	มิกราช
ราวเรื่องสมมตเชื้อ	ขึ้นด้วยไอสุร

ข้อความดังกล่าวแสดงฐานะของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นเทพสมมติ และการปกครองหมู่ประชาราษฎร์ด้วยหลักธรรมและยังอีกหลายบทที่แสดงให้เห็นคติความเชื่อธรรมราชา ว่า “พระปรีชาญาณสู้ ส่องให้เห็นธรรม” และ “ครองพิภพหัวหอม เทียงแท่ทางธรรม”

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า คติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ในวรรณกรรมพิธีการและวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรตินั้นไม่แตกต่างกัน กษัตริย์ยังคงอยู่ในฐานะเทวราชาและธรรมราชา แต่สิ่งที่น่าสังเกตคือในช่วงระยะเวลาที่บ้านเมืองเกิดศึกสงคราม ฐานะของกษัตริย์จะคงมั่นและศักดิ์สิทธิ์ดุจเทพเจ้าผู้มีอำนาจเหนือมนุษย์ เพื่อให้การปกครองบ้านเมืองเป็นไปโดยราบรื่น ในขณะเดียวกันก็ดำเนินนโยบายทางการเมืองด้วยการใช้คติธรรมราชาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ส่วนในวรรณคดีศาสนา ได้แก่ มหาชาติคำหลวง นันทโศภนทสูตร คำหลวง พระมาลัยคำหลวง ปุณโณวาทคำฉันท์ และศิริวิบุลยจิตต์ ภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดนัก อาจเป็นเพราะจุดประสงค์ในการแต่งแตกต่างกันออกไป ไม่เหมือนวรรณ-

กรรมพิธีการหรือวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนาที่ปรากฏให้เห็นคติความเชื่อหรือภาพสะท้อนเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เช่น มหาชาติคำหลวง แสดงคตินิยมในการปกครองชาวเมืองของพระเวสสันดรว่าทรงเป็นธรรมราชา ทรงประกอบกุศลกรรมทานบารมีอันยิ่งใหญ่ และเรื่องศิวิบูลิกิตติ กษัตริย์ในเรื่องคือท้าวยศกิติ ทรงปกครองบ้านเมืองโดยใช้หลักราชธรรมเช่นกัน ทรงเป็นกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ท้าวยศกิติไม่ยอมรับกับข้าศึก ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนได้อยู่อย่างสงบ ไม่ต้องเสียเลือดเนื้อจากภัยสงคราม จึงได้หลบหนีไปบำเพ็ญพรต

ในวรรณคดีเพื่อความบันเทิง เช่น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ สะท้อนให้เห็นคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์อีกแง่มุมหนึ่งว่า กษัตริย์เป็นผู้มีสิริโฉมงดงาม มีบุญบารมี มีพระปรีชาสามารถในการรบและการปกครอง ลักษณะเด่นคือจะมีลักษณะเป็นมนุษย์มากกว่าวรรณกรรมประเภทอื่นโดยเฉพาะเรื่องชาติกำเนิดที่ได้พิสดาร ดังในเรื่องลิลิตพระลอ ได้แสดงฐานะอันสูงส่งของกษัตริย์ถึงการกระทำสิ่งใดลงไปแม้ไม่ถูกต้องก็มีเหตุผลมาอ้างว่าเป็นเพราะผลกรรม ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เริ่มต้นกล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า เทพเจ้าทั้ง 3 ของพรหมณ์ (พระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์) และยังได้กล่าวสรรเสริญพระมหากษัตริย์ว่ามาจาก เทพนารายณ์ ดังความว่า “พระบาทกรุงไถ้ธรณี รามาธิ ประเสริฐเดโชชัย”

ความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ยังสะท้อนให้เห็นในวรรณคดีนิราศในสมัยอยุธยาบ้างบางเรื่อง คำศรวลโคลงต้นเนื้อเรื่องจะพรรณนาอารมณ์ ความรู้สึกของกวีเป็นสำคัญ ไม่กล่าวถึงสถานภาพของกษัตริย์ ส่วนโคลงทวาทศมาสยังคงสะท้อนฐานะของกษัตริย์ว่าทรงปกครองด้วยหลักทศพิธราชธรรม

จักรพาฬภูวนาถเกล้า กรุงกษัตริ
ผายผ่านภูดาธาร แผ่นแผ่นดิน
...

รังสฤษฏ์วังเรขไท้ ทรงทศ
ธรรมวิมลพิงเพียร แผ่นหล้า

ฐานะของกษัตริย์ในโคลงทวาทศมาสยังทรงเป็นนักรบ “จักรพรรดิปิ่นจักรพาฬพันเดช” และมีพระบุญญาธิการ กษัตริย์ต่างเมืองล้วนนอบน้อมภักดี

บุญญาดีเรกเจ้า จอมกษัตริย์
ครองครอบภูดาธาร ท้าวไท้
จงเป็นปิ่นจักรพรรดิ จอมโลก ธรพ่อ
ร้อยราชถวายกรไหว้ หว่านมาลัย

ในสมัยอยุธยาตอนปลายมีวรรณกรรมนิราศที่มีชื่อเสียง พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ได้แก่ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก กล่าวชมความงามของนางที่รักสอดแทรกด้วยการชมไม้และธรรมชาติ กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดงกล่าวถึงขบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค พรรณนาชื่อสัตว์ต่างๆ ตามสภาพความเป็นอยู่ คติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์จะไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดในวรรณกรรมสมัยนี้

สถานภาพกษัตริย์ :
ภาพสะท้อนจากวรรณกรรมสมัยธนบุรี

ในปี พ.ศ. 2310 กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาทำลาย เหตุการณ์บ้านเมืองระส่ำระสาย พระเจ้าตากสินทรงรวบรวมไพร่พลสามารถกอบกู้เอกราชได้ และได้ย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่ธนบุรีรัชสมัยของพระองค์ต้องทำศึกสงครามอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่เดียวกันทรงพยายามรวบรวมรักษา วรรณกรรมของเก่า เพื่อไม่ให้เสื่อมสลายไป พระองค์ทรงเลือกนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ เหตุผลประการสำคัญก็เพื่อเป็นการอบรมจิตใจของคนไทยขณะที่บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะสงคราม เพราะรามเกียรติ์เป็นวรรณคดีแสดงเกียรติของผู้ปกครองบ้านเมืองเช่น พระราม และในสมัยกรุง

ธนบุรียังมีวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น ลิลิตเพรมงกุฏ อีเหนาคำฉันท์ ของหลวงสรวิชิต (หน) โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของนายสวน มหาดเล็ก นีราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน หรือนีราศกวางตุ้งของพระยามหานุภาพ และกฤษณาสนน้องคำฉันท์ของพระยาราชสภาวดีและพระภิกษุอื่น

เรื่องลิลิตเพรมงกุฏ ขึ้นต้นด้วยบทประภาษพจน์ สดุดีพระมหากษัตริย์ ดังความว่า “อีกอัครราชอัปติย์ ถวัลยราชกษัตริย์พิเศษ จรรโลงเศศกรุงทวารว ศรีอยุธยา ชยโค ขอนฤศกทุกขภัย นฤจัญไรบาราศ จาการอาตวิมล” และเรื่องที่แสดงคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์อย่างเด่นชัด ได้แก่ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี แสดงฐานะพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าทรงเป็นกษัตริย์ที่เปี่ยมล้นไปด้วยพระมหากรุณาธิคุณและพระปรีชาสามารถในด้านการปกครอง การรบ และเศรษฐกิจ

พระเดียนุอนุลาภเลี้ยง	ประชากร
เปนบิดมารดร	ทั่วหล้า
เปนเจ้าและครูสอน	ส่งโลก
เปนสุขถ้วนหน้า	นิกรทั้งชายหญิง
เปนที่พำนักถ้วน	ทรชน
เปนที่กรุณาคน	ยากไร้
เปนที่ส่งสัตว์ดล	เมืองโมกข์
เปนทรัพย์ปัจจุบันให้	ทั่วหน้าเมืองเขม

สิ่งที่น่าสังเกตคือฐานะและบุคลิกภาพของพระเจ้ากรุงธนบุรีในวรรณกรรมเรื่องนี้จะผิดจากภาพวาดของคนทั่วไป เพราะขณะที่บ้านเมืองกำลังตกอยู่ในภาวะศึกสงคราม ฐานะของกษัตริย์จะยิ่งใหญ่ อนาคตในฐานะวีรบุรุษ มีฐานะเป็นเทพมากกว่าสามัญชนธรรมดา อาจเป็นเพราะว่าจุดประสงค์ของผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ต้องการจะสรรเสริญพระเกียรติให้เห็น “พระคุณ” มากกว่า “พระเดช” ก็เป็นไปได้

สถานภาพกษัตริย์ :

ภาพสะท้อนจากวรรณกรรม

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) มีวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติเกิดขึ้นหลายเรื่อง เช่น โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ของขุนขำนิโวหาร โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย หรือ โคลงปราบดาภิเษก พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 3 ขณะดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของพระยาตรัง กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวของนายมี โคลงดั้นสรรเสริญพระเกียรติพระนั่งเกล้าคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส โคลงแลกลอนยอพระเกียรติสามรัชกาลของพระยาไชยวิชิต (เผือก) วรรณกรรมยอพระเกียรติเหล่านี้ต่างสะท้อนฐานะของกษัตริย์ว่าทรงเป็นนักรบ

พระฤทธิฤทธิปราบทั้ง	ธรมณ
ไกรศักดิ์สิทธิ์มจญ	จบหล้า
...	
อินทรพรหมบรมเศไ	พิษณ
พ่างพระพ่อพิศทรง	เสร็จสิ้น
พระคือจักรพรรดิตรู	ตราโลก

โคลงบทนี้กล่าวสรรเสริญพระเกียรติรัชกาลที่ 2 ว่าทรงเชี่ยวชาญในการสงคราม นอกจากนี้ยังได้กล่าวสรรเสริญเปรียบเทียบพระองค์กับพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งสามของพราหมณ์

ฐานะของกษัตริย์ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากทรงเป็นจักรพรรดิ นักรบแล้ว ยังคงสืบทอดคตินิยมเดิม

จากสมัยอยุธยาว่ากษัตริย์มีฐานะเป็นเทวราชา มีกำเนิดมาจากเทพเจ้า ดังปรากฏในโคลงสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ดังความว่า

อยุธยาผาสุกผ้า	ไพบูลย์
เพราะพระนเรนศูร	หน่อเนื้อ
เสด็จจากพินามูร	ธาทิ
มาบำเพ็ญโพธิ์เกื้อ	ก่อสร้างแสงผล

พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็น “สมมติเทพ” อยู่เหนือคนทั้งปวง ทรงมีพระราชอำนาจยิ่งนัก กิจการต่างๆ ที่เกี่ยวกับกษัตริย์เป็นสิ่งที่คนทั่วไปหลีกเลี่ยงมิได้ โดยเฉพาะงาน พระราชพิธีต่างๆ ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวถึงพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีพืชมงคล และพระราชพิธีท้าวละสังขาร ฯลฯ ยกตัวอย่างเช่น พระราชพิธีโสกันต์ พระยาตรังกล่าวถึงไว้ในโคลงด้นสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังความว่า

สิ่งตั้งไกลาสนา	พระพลาน
ทั้งหิริญนากทอง	ทาบไท้
ตามระบอบบทเขาราม	เรื่องราช มานา
สำหรับกษัตริย์ไซร์	เสร็จสรรพ

พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทรงมีฐานะเป็นเทพ เป็นนักรบ มีพระบุญญาธิการ และทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม

กษัตริย์อิทธิยศ	ธรรมา
เถลิงอาสน์นารายณ์	ฤทธิ์แก้ว
หัวเมืองออกเมืองพระยา	เปนเดช
เป็นเดชใครตอบแด่	ตื่นสาย

...
ผดุงธรรมทศคำ ขัณยวัตร แสงเอย
องค์สุทนต์จักรพรรดิคือ คู่ท้าว
ธรรมมอัสตยัสสดี สละละ ล่วงเลย
บาปสร้างบุญสร้างอคร้าว ครุ่นครา

(โคลงด้นสรรเสริญพระเกียรติรัชกาลที่ 3
คราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน)

ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเนื้อหาในโคลงบทต่างๆ จะอุดมไปด้วยการใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบ แสดงคุณลักษณะในด้านต่างๆ ของพระมหากษัตริย์โดยเปรียบเทียบกับเทพเจ้าต่างๆ พระโพธิสัตว์ และพระพุทธเจ้ามาเทียบแสดงนัยคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์

วรรณกรรมลิลิตในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังได้แสดงฐานะของกษัตริย์ว่าทรงเป็นเทพเจ้า และทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม เช่น ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กล่าวถึงฐานะของกษัตริย์ว่า

เทวาเทเวศไท้	เทเวนทร์
องค์ศรีจอมแมนเมรุ	สี่เกล้า
เชิญพระจากภูเขนทร์	อรอาสน์
มาผ่านจอมภพแผ้ว	ผ่านแผ้วพงศ์พาล

...
ทรงธรรมทรงทศแท้ ธรรมา
ธรรมเมศมาทเมธา เรื่องรู้

ลิลิตเลงฟ้าย วรรณกรรมลิลิตอีกเรื่องหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแสดงให้เห็นฐานะของพระมหากษัตริย์คือสมเด็จพระนเรศวรว่าทรงเป็นนักรบ เป็นจักรพรรดิ ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรมประกอบไปด้วยสุคติ 4 ประการ และจักรพรรดิวรรต 12 ประการ ดังความว่า

บุญเจ้าจอมภพพิน	แผ่นสยาม
แสงพระยาศยินขาม	ขาดแก้ว
พระฤทธิดังฤทธิราม	รอนราพณ์ แลฤา
ราญอริราชแผ้ว	แผกแพ่ทุกพาย
...	
พิธีทวาทศพร้อง	พรรณนา นีฤา
จักรพรรดิวัตรจรรยา	ชื่อชี้
เรื่องรุ่งราชกฤษฎา	ธิการเกียรติ เกริกแสด
เจริญสวัสดิ์ชัยยศกั	ก่อสร้างสืบแสง

ฐานะของกษัตริย์ยังสะท้อนให้เห็นในวรรณคดีบทละคร เช่น รามเกียรติ์และอิเหนาในเรื่องรามเกียรติ์สะท้อนถึงฐานะของกษัตริย์ เช่น พระราม กษัตริย์ผู้ทำหน้าที่ปกครองประเทศตามหลักทศพิธราชธรรม เชื่อกันว่าพระรามเป็นพระนารายณ์อวตาร ดังนั้นชื่อของพระรามมักแสดงความเป็นเทพเจ้า เช่น นารายณ์สุริยวงศ์ทรงศร พระจักรี พระจักรกฤษณ์ฤทธิรงค์ทรงศร ฯลฯ พระรามเป็นกษัตริย์ที่เป็นนักปกครองและนักรบไม่นิยมเผด็จการแต่จะยอมรับฟังความคิดเห็นของเสนาอำมาตย์เป็นสำคัญ

ในเรื่องอิเหนาสะท้อนให้เห็นฐานะของกษัตริย์ เช่น อิเหนาว่าเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากวงศ์อัสสัมแดหว่า ซึ่งเป็นเทพยดา มีศักดิ์สูง มีบุญญาธิการและเป็นนักรบ

นอกจากนี้ ในบทละครนอกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น ไชยเชษฐ์ สังข์ทอง คาวิ และมณีพิชัย ยังแสดงถึงฐานะของกษัตริย์ว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการมีอำนาจ

เด็ดขาด ถือเป็นแบบฉบับของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชผู้มีอำนาจเหนือชีวิตผู้อยู่ใต้ปกครอง

บทสรุป

อาจกล่าวได้ว่า คติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์เริ่มแรกในวรรณกรรมสุโขทัย กษัตริย์คือผู้สั่งสอน ครั้นถึงสมัยอยุธยาฐานะของกษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน สืบเนื่องมาจากการรับวัฒนธรรมพราหมณ์เข้ามาใช้สื่อแสดงนัยของผู้ครองเมืองหรือพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์เสมอเทพเจ้า โดยเฉพาะระยะเริ่มแรกของการก่อตั้งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาพระมหากษัตริย์ต้องทำศึกสงครามกับข้าศึกศัตรูมาก การอ้างคติความเชื่อของพราหมณ์จึงช่วยสร้างภาพให้ผู้ปกครองมีความศักดิ์สิทธิ์เข้มแข็ง สามารถครองเมืองได้ สถานภาพของกษัตริย์จะสะท้อนให้เห็นเด่นชัดโดยเฉพาะในวรรณกรรมพิธีการและเฉลิมพระเกียรติ อย่างไรก็ตาม คติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ว่าทรงเป็นสมมติเทพเริ่มลดลงในวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย อาจเป็นเพราะว่าวรรณกรรมส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมศาสนาและนิราศ แต่ถึงกระนั้นสถานภาพของกษัตริย์ได้สะท้อนให้เห็นชัดเจนอีกในวรรณกรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ว่าทรงเป็นเทพ ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ประกอบไปด้วยบุญบารมี และยังคงเป็นนักรบ วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงยังคงสะท้อนคติธรรมราชาและเทวราชาเช่นวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น •

บรรณานุกรม

กาญจนา ธรรมเมธี. "วิเคราะห์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2535 - 2411)." วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519

ชลธิรา กลัดอยู่. "ไตรภูมิพระร่วง: รากฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองไทย,"วารสารธรรมศาสตร์, 1 (มิถุนายน - กันยายน 2517), 106 - 121.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประชาธิปไตยของชาวบ้าน กรุงเทพฯ : พิมพ์-เลข, 2516

ขำนิโวหาร, พระ. โครงสรสรเลิฎพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470. (นางชวน เขาวนชาติ พิมพ์ในงานปลงศพนายเทียนลือกเขาวนชาติ ผู้บิดา เมื่อปีเถาะ พ.ศ.2470)

ดริง, พระยา. โคลงด้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมธ 2512.

นายสวน มหาดเล็ก. โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี.โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472.

นังเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดลิ่วพร, 2511 (จัดพิมพ์ในงานฉลองวันพระบรมราชสมภพครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2511)

นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520.

บุญยงค์ เกศเทศ. วรรณกรรมประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: อักษรบัณฑิต, 2520.

ศิลปากร, กรม. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2529.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2530.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2531.

ศักดิ์ มาสุกนิรันดร์. การปกครองของไทย พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2514

สิทธิา พินิจภูวดลและคนอื่น ๆ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย พระนคร. มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515